

**ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ У ТАБОРАХ ІНТЕРНУВАННЯ
УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬК У ПОЛЬЩІ (1918–1924 рр.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Постановка проблеми. Діяльність капеланів в українських військових формуваннях першої половини ХХ століття є малодослідженою. Це обумовлене кількома факторами. Зокрема, відомо, що радянська наука розглядала усі державні утворення в Україні періоду національно-визвольних змагань за незалежність та їх збройні сили як «нелегітимні», «буржуазно-націоналістичні» та «антинародні». В свою чергу, військове духовенство вважалося «ворожим» і «реакційним» класом.

Незважаючи на значну активізацію досліджень у цьому напрямку в сучасній Україні, досі не створено цілісної картини зародження, організації та функціонування українського військового капеланства армій національних державних утворень ХХ ст. Досліджувана проблема має не лише науково-пізнавальний інтерес, але й практичне значення, коли мова йде про використання набутого досвіду у процесах реформування силових структур в Україні на сучасному етапі.

Стан дослідження проблеми. У добу незалежності України історіографія даної проблематики збагатилася багатьма науковими працями: Б. Андрусичина, В. Голубка, В. Довбні, М. Кравчука, В. Кондратюка, В. Литвина, В. Марчука, Ю. Павленка, І. Срібняка, Б. Якимовича та ін.

Значний внесок у дослідження окремих аспектів проблеми зробили історики діаспори. Серед наукових праць, присвячених організації та діяльності служби капеланів в українських військових формаціях 1-ої половини ХХ ст., і, зокрема, у таборах інтернування українських військ у Польщі, відзначимо історико-мемуарні нариси отців П. Пашевського, П. Білона, публікації

О. Колянчука, а також студії діаспорних істориків В. Вериги, отців І. Нагаєвського, М. Небелюка та ін.

Привертають увагу праці польських істориків, які досить часто торкалися проблем українських визвольних змагань, відтак армій державних утворень в Україні. Розглядаючи аспекти організації військ, духовної опіки, насамперед у польських таборах інтернованих частин Армії УНР, вони висвітлювали, щоправда, фрагментарно, діяльність капеланів. Перш за все, це стосується низки праць З. Карпуся, присвячених інтернуванню українських військ у польських таборах: «Полонені та інтерновані росіяни і українці в Польщі в роках 1918–1924», «Табір інтернованих у Тухолі (вересень 1921 – січень 1923)», «Станиця українська в Каліші» та ін.

Чимало важливих документів, які дозволили висвітлити організацію і діяльність капеланів Армії УНР протягом складного періоду інтернування в Польщі, містяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління. Оскільки в таборах було збережено організаційну структуру армії, а її частини продовжили діяльність як військо УНР, вдалося висвітлити організацію забезпечення релігійних потреб особового складу українських вояків капеланами стрілецьких дивізій та окремих частин.

Після поразки визвольної війни Армії УНР та інтернування українського війська в листопаді 1920 р. у польські табори морально-бойових дух вояків був суттєво підірваний. Між тим, уряд УНР і військово командування прагнуло зберегти боєздатність її дивізій і частин, сподіваючись продовжити збройну боротьбу за визволення

Батьківщини. У наказі Головного Отамана С. Петлюри від 23 листопада 1920 р. командувачу Армії УНР генералові Омеляновичу-Павленку чітко зазначалося, щоб була повністю збережена структура і чисельність українського війська (3888 старшин, 35260 козаків, 74 гармати, 8 бронепоездів тощо), а період інтернування використати «в цілях організації і підготовчої праці для повернення в Україну» [1, с. 8].

За цих умов діяльність військового духовенства набувала великої ваги. «Великої духовної опіки потребували козаки та стрільці, котрі опинилися в польських таборах і шпиталях після залишення рідних теренів, зазнавши важких фізичних і духовних випробувань, – слушно зауважує Б. Андрусишин. Тільки свідомий, патріотично вихований громадянин – військовик Армії УНР – міг стійко витримувати тяжкі поневіряння на чужині. Тому колишні військові священники продовжували виконувати свої обов'язки серед інтернованих вояків Української Армії, відправляючи Службу Божу, сповідуючи, підтримуючи їхній моральний дух не лише проповідями та бесідами, а й розповсюдженням книжок і часописів» [2, с. 113].

Перш за все, Головний Отаман, на основі представлень Міністра ісповідань та Протопресвітера Армії УНР П. Пащевського, видав спеціальний наказ, який оголошував уточнену структуру служби військового духовенства. До Головної управи військового духовенства при протопресвітері армії увійшли найбільш досвідчені й авторитетні капелани: отець М. Маринич, протоієреї А. Волкович і В. Сукачів. Щоправда, це призначення не звільняло членів управи від обов'язків дивізійних душпастирів. Відтак, капеланами військових частин і з'єднань дивізій призначено: 1-ї Запорізької дивізії – А. Волковича, 2-ї Волинської – В. Сукачів, 3-ї Залізної – П. П'ятаченка, 4-ї Київської – М. Маринича, 5-ї Херсонської – М. Раїнського, 6-ї Січової – П. Білона, Окремої кінної – М. Обертовича, 1-ї Кулеметної – Є. Ружицького, Юнацької школи – Н. Никитюка. До інших частин пізніше наказами були

призначені І. Губа, В. Варварів, П. Табінський, Ф. Семакович, Г. Карякін. І. Теодорович, Д. Залізник, Ю. Жевченко [3]. Згідно з розпорядженням Головного Отамана і штабу армії, у кожному з таборів – Пикулічі, Ланцуті, Вадовиці, Александрів Кувявський, Стшалково, Каліш, Щипйорно – розміщувалися штаби дивізії та їх полки й інші частини. Комендантом табору був командир дивізії, а її капелан – головним священником.

Після розміщення частин армії в таборах та деяких структурних змінах в організації військового духовенства з метою пристосування до нових умов Міністр ісповідань І. Огієнко скликав у Каліші з'їзд душпастирів армії. З цієї нагоди у листі до панотців усіх частин та керівників церковних братств, які щойно стали засновуватися в таборах інтернованих, від 2 березня 1921 р. він писав: «В справі духовної опіки наших біженців з України та інтернованих козаків, а також в справах церковних взагалі, назріло багато питань, які потребують обговорення і вирішення. Для цього Міністерство ісповідань скликає на неділю 13 березня збори всіх українських панотців, що перебувають за межами Української Народної Республіки, а також представників світських, церковних організацій і деяких культурно-освітніх установ». Порядком денний з'їзду включав доповідь Міністра ісповідань І. Огієнка про церковне життя за межами батьківщини та українізацію православної церкви; головний реферат професора В. Біднова про духовну опіку козацтва в таборах, заснування в них церковних братств та потреби військових священників; інформацію таборових капеланів про стан релігійного життя в частинах та в потребах, які виникли; заходи щодо покращення стану духовної опіки вояків, зокрема, заснування в Тарнові – тимчасовій столиці уряду УНР – Української Церковної Ради; розбудови церков, організації церковних братств та ін. [4, арк. 2–3].

Важливі проблеми організації та покращення духовної опіки вояків Армії УНР виніс на обговорення протопресвітер П. Пащевський. Зокрема, він запропонував

підпорядкувати капеланів в адміністративному відношенні Військовому міністерству, у церковних справах – Міністерству ісповідань, а в канонічних – Українському Святійшому Синоду. Головний священик війська наголошував на радикальному покращенні матеріального стану панотців, вжиття негайних і рішучих заходів щодо будівництва у кожному таборі церкви, заснуванні у кожному таборі церковних братств і запропонував проект Статуту Братства Св. Покрови, яке передбачало моральне об'єднання українського козацтва та його національно-релігійне виховання.

В одностайно схваленому листі учасників з'їзду до Головного Отамана С. Петлюри зазначалося: «Всі військові панотці висловлюють тверде бажання невпинно працювати для релігійно-морального та культурно-національного виховання українського козацтва, щоб з нього вийшли вірні, непохитні борці за волю України та її державну незалежність» [4, арк. 24–28].

З'їзд військового духовенства суттєво поживавив релігійне життя в таборах інтернованих військ Армії УНР. Розгорнулося будівництво й облаштування храмів. Найактивніше ця робота велася в таборі Александрів Куявський, де дислокувалася 6-та Січова стрілецька дивізія генерала М. Безручка. «Влаштувавши своє внутрішнє життя, – писала табірна газета «Наше життя» у спеціальній рубриці «З нашого церковного життя», – увага нашої дивізії була звернута на задоволення релігійних потреб. В цьому ділі багато зробив і допоміг, як морально, так і матеріально наш командир генерал Безручко. При його допомозі було висвячено на священика теперішнього панотця Білона, який оправдав надії, що покладалися на нього» [5].

У своїх спогадах отець П. Білон писав, що в ті дні він був одним священиком на 5000 вояків табору. Службу Богу на різдвяні свята відправляв у таборовому бараці, на базі якого була побудована церква. Її урочисте відкриття відбулося на Шевченківські дні 9 березня 1921 р. [6, с. 3–4].

Зусиллями капеланів та командування

військових частин улітку 1921 р. практично в усіх таборах діяли облаштовані належним чином церкви, щоправда, не вистачало необхідних для служб речей. Відтак, протопресвітер армії П. Пашевський звернувся до ієрархів православної церкви на Волині та греко-католицької в Галичині з проханням допомогти матеріально забезпечити працю військового духовенства в таборах. У відповідь було одержано значну допомогу, зокрема, коштами.

Велику увагу Міністерство ісповідань та Головна управа військового духовенства приділяли поширенню осередків братств серед військових частин. Одним із перших постало Братство Св. Покрови у таборі Александрів Куявський, організоване панотцем П. Білоном у серпні 1921 р. [7]. Його програма передбачала: регулярні бесіди з козаками на релігійні теми, духовні концерти церковного хору, видання церковних книг, культурно-просвітницьку працю серед таборитів, благодійницьку діяльність. Існувало братство на членські внески перших 200 стрільців і старшин, які вступили до нього [8].

У вересні 1921 р. Братство почало видавати журнал «Релігійно-науковий вісник», який став першим духовним православним журналом українською мовою. Велику роботу проводило Братство щодо упорядкування могил українських вояків, які померли в таборі. На спеціальному військово-меморіальному цвинтарі, який зберігся й досьогодні, споруджено величний курган із пам'ятником і написом «Борцям за волю України». На цвинтарі поховано 30 старшин і козаків Армії УНР. Слід відзначити, що табір в Александрові Куявському був зразковим не лише активною діяльністю військових священиків. Його відвідували Головний Отаман С. Петлюра, головнокомандувач армії генерал М. Омелянович-Павленко, військовий міністр В. Сальський та інші керівники держави й армії [9, с. 71].

Діяльність братств стала головною темою обговорення на другому з'їзді військового духовенства у Каліші 9 січня 1922 р. Саме на ньому під проводом про-

топресвітера П. Пащевського та представників командування генералів О. Пороховщикова та В. Ольшовського було прийнято ряд важливих постанов, зокрема, про створення за пропозицією міністра І. Огієнка Головної Військової Ради Братства св. Покрови, до якої обрано по два представники від кожного таборового дивізійного братства. З'їзд затвердив текст статуту братства та урочисту обіцянку його членів при вступі – моральний кодекс.

Слід відзначити, що військове духовенство провадило в таборах потужну виховну роботу. Зокрема, В. Сукачів, який до того ж обіймав посаду керівника культурно-освітнього відділу Волинської дивізії, доповідав, що у таборі «впроваджено у війську широку агітацію у напрямку національної свідомості», зокрема, організовано двомісячні курси українознавства, бібліотека, козацький і церковний хори, налагоджено видання листівок, військового співаника, портретів і біографій провідних діячів УНР та Діючої армії [10].

Саме на військових капеланів міністр ісповідань І. Огієнко поклав завдання увічнити героїв визвольних змагань. У листі до протопресвітера П. Пащевського у липні 1921 р. він наголошував: «Три роки запеклої боротьби за волю України, дуже багато надзвичайно цікавих лицарських вчинків окремих осіб і частин... Багато лицарів віддали Україні все, що вони мали, і найбільше з них поклали життя своє за волю України. Імена лицарів не повинні забуватись – їх треба зберегти в науку потомкам. От з-за чого дуже прошу Вас, Високоповажний Пане-отче, розпорядитися: 1. Щоби при кожній церкві вівся синодик всіх лицарів в боротьбі за волю України. 2. Щоб імена цих лицарів з коротким зазначенням лицарського вчинку на гарно розмальованих листах картону були розвішані на стінах храмів» [11]. Зауважимо, що загальний синодик вояків Армії УНР, які героїчно загинули у боротьбі за незалежність України, був виданий під редакцією І. Огієнка 1921 р. в Тарнові окремою брошурою.

Від самого початку інтернування Армії

УНР у Польщі серед її вояків підтримувалася віра у повернення на Батьківщину, що визвольна боротьба за її волю не закінчилася, а перервалася на деякий час. Саме у цьому напрямку роботи протоієрей В. Сукачів пропонував у листі до міністра І. Огієнка низку заходів. «Наш пастирський обов'язок, – писав він у квітні 1921 р., – налагодити знову цей зв'язок з батьківщиною. За часи походів на Україні, Служба Божа, промови військових капеланів мали велике враження на наших селян, а взагалі інституція військових панотців була живим авторитетним і зрозумілим для селян зв'язком між ними і Армією. Існування військових панотців підвищило в очах населення авторитет Армії і вселяло до неї довіру селян. Тому, на мій погляд, було б дуже приємно налагодити і тепер зв'язок нашого духовенства з селянами при допомозі відозв до населення, складених в релігійно-національній ідеї» [12].

Капелани брали активну участь у підготовці державних і релігійних свят, діяльності освітніх закладів, насамперед, шкіл, оскільки самі були членами культурно-освітніх відділів, а нерідко їх очолювали [13].

Однією зі складних проблем діяльності інституту військових священників була підготовка кадрів панотців. У квітні 1921 р. міністр І. Огієнко у листі до протопресвітера П. Пащевського наголошував, що необхідно посилити увагу до підготовки кадрів капеланів для Армії УНР. Він писав: «Коли Українська Армія повернеться в Україну і буде збільшуватися, панотців потрібно буде велика кількість... Отже, слід вже зараз готувати, висвячувати панотців, давати їм тимчасові парафії серед української еміграції». Зокрема, він пропонував підібрати богословів для навчання на філософських факультетах університетів у Белграді, Загребі, Оксфорді та Духовній академії в Софії [14].

Найефективнішим заходом для вирішення кадрової проблеми стало заснування пастирських курсів у таборі Каліш 15 листопада 1921 р. під проводом протопресвітера П. Пащевського. До його штату

було зараховано чотирьох панотців як викладачів. Таким чином, уже в таборах були підготовлені до висвячення на священників близько 30-ти випускників пастирських курсів; висвячення здійснював єпископ Кременецький Діонісій за представленням протопресвітера Армії УНР [15]. За проханням П. Пашевського ректори Львівської, Перемиської, Станіславської духовних семінарій взяли своєрідне шефство над пастирськими курсами й суттєво допомогли підручниками та іншим книгами релігійного змісту.

Керівництво УНР, насамперед міністр І. Огієнко, наказами та розпорядженнями постійного підтримували військових священників, діяльність таборових храмів. Одним із проявів піклування капеланами було надання їм належного правового і службового статусу: вони були прирівняні до рангу підполковників з відповідним грошовим забезпеченням [16].

Таким чином, створений у ході напруженої збройної боротьби Армії УНР інсти-

тут військових капеланів відіграв важливу роль у підтримці високого морально-бойового духу старшин і козаків. Цьому сприяло вдале доукомплектування військових частин капеланами з почуттями високої національної свідомості, патріотизму, відданістю ідеям церкви і своєму народові. Панотці П. Пашевський, П. Білон, М. Маринич, В. Сукачів, А. Волкович та інші були не лише душпастирями для козацтва, але й прикладом мужності у ході бойових дій, несли у маси українства правду про боротьбу за народну справу. Велику роль відігравали капелани в особливих умовах – інтернування на території Польщі, коли перебування вояків армії було пов'язано з неймовірно важкими моральними, політичними та побутовими умовами.

Після ліквідації 1924 р. таборів і отримання статусу емігрантів частина панотців виїхали на Волинь, де отримали парафії, або емігрували за межі Польщі. Усі вони продовжували діяльність на благо України.

Література

1. Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі 1920–1939 рр. / Колянчук О. – Л., 2000. – 274 с.
2. Андрусишин Б. Церква в Українській державі. Доба Директорії УНР / Андрусишин Б. – К., 1997. – 172 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 1072. Міністерство ісповідань УНР. – Оп. 2. – Спр. 97. – Арк. 39 ; Спр. 138. – Арк. 16, 41, 73, 96 ; Оп. 2. – Спр. 653. – Арк. 69, 94, 98.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 1072. Міністерство ісповідань УНР. – Оп. 2. – Спр. 97.
5. Наше життя. – Александрів-Куявський, 1921. – 24 квітня.
6. Білон П. Спогади. Ч. I. / Білон П. – Пітсбург, 1952. – 124 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 3524. Український військовий табір в Александрові Куявському. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 18–19.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 2439. Група інтернованих військ Армії УНР в Польщі. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 243 ; Спр. 115. – Арк. 172–173.
9. Срібняк І. Обеззброєна але не скорена. Інтернована Армія УНР в таборах Польщі і Румунії (1921–1924) / Срібняк І. – К.; Філадельфія, 1997. – 188 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 1078. Головне управління Генерального штабу УНР (1918–1919). – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 12.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 1072. Міністерство ісповідань УНР. – Оп. 2. – Спр. 133. – Арк. 14.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 1072. Міністерство ісповідань УНР. – Оп. 2. – Спр. 110. – Арк. 5.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 3522. Український військовий табір у Тухолі. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 33–36.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 1072. Міністерство ісповідань УНР. – Оп. 2. – Спр. 101. – Арк. 9–10, 45.

15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 1072. Міністерство ісповідань УНР. – Оп. 2. – Спр. 173. – Арк. 15, 23, 88–89.

16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 1075. Військове міністерство УНР (1918–1921). – Оп. 2. – Спр. 478. – Арк. 28.

Надійшла до редколегії 13.06.2009

Анотації

Дана стаття присвячена історико-правовому дослідженню особливостей духовної опіки у таборах інтернування українських вояків у Польщі (1918-1924 рр). У статті аналізується діяльність військових капеланів у таборах інтернування українських військ у Польщі та їх роль у підтримці морально-бойового духу наших вояків, почуття високої національної свідомості, патріотизму, відданості ідеям Церкви і своєму народові.

Данная статья посвящена историко-правовому исследованию особенностей духовной опеки в лагерях интернирования украинских воинов в Польше (1918-1924 гг). В статье анализируется деятельность военных капелланов в лагерях интернирования украинских воинов в Польше и их роль в поддержании морально-боевого духа наших воинов, чувства высокой национальной сознательности, патриотизма, преданности идеям Церкви и своему народу.

The given article specifies historical-law investigation of the peculiarities for the spiritual guardianship in the camps of internment of the Ukrainian soldiers in Poland (1918-1924 yy). The article analyzes the activity of the military chaplains in the camps of internment of the Ukrainian army in Poland and their role in moral-fighting spirit support of our soldiers, the feeling of high national consciousness, patriotism, devotion to the ideals of the Church and their people.

УДК 94:347.9 (477.8)

Х. Ю. КУЛЬГАВЕЦЬ,
аспірантка

Львівського державного університету внутрішніх справ

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО ВИСЕЛЕННЯ РОДИН УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОУН І УПА У 1944–1950 рр.

Постановка проблеми. До сьогодні все ще тривають гострі дискусії, як серед науковців, істориків, істориків права, так і в українському політикумі стосовно оцінки, зокрема, історико-правової, найрізноманітніших історичних подій. Беззаперечно, однією із важливих для суспільної свідомості тем залишається діяльність українського націоналістичного руху, в основному, у західних областях Української РСР, та діяльність органів внутрішніх справ, що пов'язана з його ліквідацією. До речі, політичні сили лівого спектру без-

підставно звинувачують сучасних українських науковців у «переписуванні справжньої історії». Зрозуміло, що подолати збережені радянські стереотипи, розвінчати міфи про профашистську діяльність українських повстанців, заповнити «білі плями» в історії протидії між радянськими органами внутрішніх справ та антирадянським збройним рухом опору можливо лише кропіткими дослідженнями документальних матеріалів та їх об'єктивним викладом. У боротьбі з національно свідомим українством радянський режим вда-